

Творчасць А. Разанава ў святле ўсходняй філасофіі

Т. А. Лозка

У апошнія дзесяцігоддзі адчуваецца рост цікавасці да культурнай і філасофскай думкі Усходу. З часоў другой сусветнай вайны гэтая цікавасць настолькі павялічылася, што ўсходняя філасофія пераўтвараецца ў значную сілу ў інтэлектуальным і культурным свеце Захаду. Вызначальнай прычынай такой цікавасці з'яўляецца тое, што ўсходняе светаўспрыманне аказалася сугучным пачатку эвалюцыі інтэлектуальнай думкі Захаду.

Адзнакі ўплыву усходняе філасофіі можна знайсці і ў творчасці беларускага паэта А.Разанава. Паэзію творцы варта разглядаць у суаднесенасці з такімі напрамкамі рэлігійна-філасофскай думкі Усходу, як даасізм і будызм.

Як вядома, прадгісторыяй даасізму з'яўляецца старажытнакітайская натурфіласофія, а менавіта – вучэнне пра Інь-Ян. Прынцыпам Інь-Ян сцвярджаецца, што нічога не можа існаваць у часовай катэгорыі “заўсёды”, нішто не з'яўляецца па сваёй сутнасці дрэнным ці добрым. Такія традыцыйныя паняцці як “добра” і “зло” ва ўсходняй філасофіі – гэта дуалізм, які залежыць ад адносінаў чалавека да падзеяў і сваіх жаданняў, адзнакі “дрэннае”-“добрае” на самрэч не з'яўляюцца ўласцівасцямі, суадноснымі з прыродай рэчаў.

Ва ўсёй усходняй філасофіі можна знайсці як зруйнаванне, так і стварэнне, якія паказваюцца як дзве рукі адзінай боскай істоты:

Дабро і зло сумесныя, сумешчаныя –
як скрыжаванне і раздарожжа. Калі чалавек
кіруецца ў бок добра, ён адначасова кіруецца
і ў процілеглы бок: да аднаго – насустрэч,
да другога – насупраць [1, с. 243].

Спраба сцвярджэння існавання адмоўнага ці станоўчага ўразіла б старажытных кітайцаў, напрыклад, таму што гэта раўнаватасна адмаўленню паловы быцця. А.Разанаў, разважаючы ў сваім вершы пра сутнасць формы і зместу, указвае на іх цесную ўзаемазвязь і на тое, што рэчы ці паняткі ўтрымліваюць у сабе нейкую пэўнасць, але разам з ёю і няпэўнасць – анты-пэўнасць:

Без гэтага *анты* наогул было б немагчыма
ніякае развіццё, ніякае спасціжэнне. Усе
рэчы нагадвалі б “чорны квадрат”
Казіміра Малевіча, у якім змест і форма супадаюць,
а рэчаіснасць – “рэч у сабе” Імануіла Канта [1, с. 223].

З вучэннем пра першааснову існавання – Інь-Ян – звязана біпалярнасць і дваістасць чалавечай натуры. Менавіта чалавек з'яўляецца носьбітам супрацьлегласцяў, што даказваецца і такой асаблівасцю арганізацыі чалавечай думкі, як мысленне пасродкам бінарных апазіцый:

Зямля і неба пераплецены між сабою
ўзаемаснымі нітамі, і цэнтрам гэтага
адзінства з'яўляецца чалавек – “сонечнае
спляценне” гэтых абедзвюх сфер [1, с. 186].

Чалавек жыве... і чалавек памірае. Нават такія непрымірымыя з'явы, як жыццё і смерць, знаходзяць увасабленне ў чалавеку, прыміраюцца на ім. Нямецкі пісьменнік Э.М.Рэмарк адзначаў: “Смерць – гэта такая ж частка жыцця, яе адмаўленне. Усё пераплятаецца ў вялікую гармонію” [2, с. 72]. А.Разанаў вышэй прыведзеную думку выказаў так:

Той свет і гэты з'ядноўваюцца ўва
мне, знаходзяць смерць і жыццё ўва мне
ўвасабленне.

З дня ў дзень, з году ў год, з веку ў век
збіраюся з тайнаю моцай, каб калі-небудзь
абвергнуць сваё існаванне, адолець дваістасць
і стаць насампраўдзе сабой [1, с. 8].

Інь-Ян – сутнасць праяўлення дуалізму, дваістасці, але гэтая дваістасць з'яўляецца рухавіком усіх працэсаў і з'яў. А.Разанаў адзначае, што імкненне да гармоніі і ўнутранага адзінства не могуць адбывацца і наогул існаваць без размежавання:

Адзінства адбываецца тады, калі
адбываецца падзел, размежаванне. Касуючы
размежаванне, касуем і само адзінства.
Яно не ёсць, яно адбываецца [1, с. 211].

Увесь Сусвет і быццё пабудаваны на аснове існавання супрацьлеглага, на розум прыходзіць такі прыклад з вобласці фізікі, як патэнцыяльная і кінетычная энергія, якія азначаюць рух і спакой, пачатак і канец. Асноўная думка мысліцеляў Усходу – усё знаходзіцца ў стане руху, і гэты рух – вынік процістаяння, узаемадзеяння і, нарэшце, факт рэалізацыі, існавання:

Словы ў гэксце шукаюць сваіх антаганістаў,
сутыкаюцца і спрачаюцца з імі, каб
перамагчы падзел, мяжу, раз'яднанне, каб
стаць поўнымі і цэласнымі [1, с. 199].

Зыходзячы з існавання супрацьлегласцяў і неабходнасці іх скасавання дзеля дасягнення цэласнасці, узнікае простая выснова, якая набліжае да разумення такога абстрактнага паняцця, як чалавечае жыццё. Жыццё чалавека і ёсць пераадоленне ўнутраных супрацьлегласцяў:

Паміж берагамі нараджэння і смерці,
пытання і адказу, пачатку і канца тая прастрань,
якую нельга запоўніць ніякай іншай матэрыяй,
як толькі матэрыяй свайго жыцця [1, с. 212].

Ад перажывання ці пражывання да пераадолення – гэта даўжыня жыццёвага шляху чалавека. А.Разанаў падкрэслівае, што гэта “ўнутраны працэс”, гэта шлях, што вымяраецца ні кіламетрамі, а спасціжэннем свайго ўнутранага “я”:

Хіба іду зямлёй?!

Іду сабой... [3, с. 138]

Такім чынам, у творчасці А. Разанава рэалізуецца асноўнае палажэнне даасізму – існаванне Дао. Дао увогуле не паддаецца вызначэнню, семантыка слова ўключае “руханне” свету, шлях жыцця. Гэтае слова па-кітайску азначае “шлях”, “дарогу”, а таксама ў пэўных выпадках “гаварыць” (хрысціянскае “спачатку было слова”?!).

Лао-Цзы спрабуе растлумачыць Дао так: “Вось рэч, якая ў хаосе ўзнікае, раней за Нябёсы і Зямлю нараджаецца! Як бязгучна! Як пуста! У адзіноце стаіць яна і не змяняецца. Паўсюль дзейнічае і не ведае стамлення. Яе можна лічыць маці ўсяго існуючага пад нябёсамі. Я не ведаю яе імя, але я называю яе словам Дао” [4, с. 41].

Матыў шляху ў паэзіі А.Разанава і разуменне гэтага шляху сугучныя паняццям усходняй філасофіі. Адным з асноўных палажэнняў даасізму з'яўляецца працэс пазнання Дао як усеагульнага маральнага закону, суадносна з якім існуе Сусвет і чалавек. У паэзіі А.Разанава чалавек павінен “пераўзыйсці” жыццё, трапіўшы ў “пагранічную сітуацыю”, не страціць у сабе чалавечае, і гэта будзе сцвярджэннем ЧАЛАВЕКА:

Жыццё кожны раз падводзіць чалавека
да краю жыцця, нагадваючы, што яно не самамэта,
што жыць, каб адно толькі жыць, нельга.
Чалавек “далейшы” за жыццё, і не можа ён

сцвердзіцца ў ім інакш, як толькі пераадолювачы,
пераўзыходзячы яго [1, с. 231].

Шлях чалавека ў паэзіі А.Разанава выражаецца праз непарыўна звязаныя пары супрацьлегласцяў, такіх, як светлае-цёмнае, блізкае-далёкае, пытанне-адказ, адкрытасць-замкнёнасць, праўда-ілюзія, многасць-адзінканасць...

Уся паэзія А.Разанава – гэта інтуітыўнае імкненне спалучыць гэтыя супрацьлеглыя паняцці, звесці іх у адно. Імкненне ўдалас: насамрэч, у паэзіі А.Разанава незразумеласць-зразумеласць (у значэнні “складанае-простае”) зліваюцца ў цэласнасць, закончанасць. Праз супадзенне супрацьлегласцяў і перадаецца сутнасць быцця. Паняцці аказваюцца ўзаемазвар’яценымі, і, атрымліваюцца, што жыццё кожнага чалавека ў сваёй паўнаце – гэта шлях супрацьлегласцяў, якія павінны быць звязаны да адзінства, да гарманічнага суіснавання:

Шлях вынікае з самой чалавечай
сутнасці і не вымяраецца ні
гадзінамі, ні кіламетрамі:
ён не адлегласць, а “далегласць” – лінія
адпаведнасці між вонкавым і ўнутраным,
зямным і зорным, мусовым і вольным [5, с. 116].

Варта дадаць, што ў паэтыцы А.Разанава адчувальны ўплыў даасізму і на ўзроўні вобразна-выяўленчай сістэмы: гэта вялікая колькасць паралелізмаў, параўнанняў, сімвалаў, што характэрна для твораў, напісаных на старажытнай пісьмовай кітайскай мове – вэньянь. Так, паэт выкарыстоўвае ў сваіх вершаваных творах такія ўсходнія даоскія сімвалы, як гульня, лустэрка, вада, агонь:

Агонь штоімгненна гіне і ўзнікае нанова
і ў імгненне ахоплівае неспасцігальныя
гоні сусвету

Агонь робіць цвёрдае мяккім і мяккае
цвёрдым, з ім радзяцца і каваль, і ганчар.

Агонь – ганец новага часу, новага сягоння,
ён гоіць жыццё ад багны і ганьбы. І богааданец,
і ёгааданец, і паганец натхняюцца
ім на геніяльныя дасягненні [1, с. 117].

Гаворачы пра будыйскі кампанент у творчасці А.Разанава, варта весці размову пра тае адгалінаванне будызму, як дзэн.

Дзэн-будызм – гэта вобраз мыслення і вобраз жыцця, якія нельга абмежаваць якой-небудзь фармальнай катэгорыяй сучаснай заходняй думкі. Гэта не рэлігія і не філасофія, не псіхалогія і не навука. Гэта ўзор таго, што ў Індыі і Кітаі разумеюць як “шлях вызвалення”, і ў гэтым сэнсе дзэн роднасны даасізму, веданце і практыцы йогі: “Дзэн-будызм уяўляе сабой сінтэз рацыянальнасці і абстрактнасці Індыі з канкрэтнасцю і рэалізмам Кітая. <...> Дзэн з’яўляецца тэорыяй і тэхнікай дасягнення “прасвятлення” [6, с. 97].

У гістарычных адносінах дзэн-будызм ёсць вынік развіцця дзвюх старажытных культур, Кітая і Індыі, але ж сваёй сутнасцю мае кітайскі характар. З 7-га стагоддзя дзэн распаўсюдзіўся на тэрыторыі Японіі і атрымаў там творчае развіццё.

Дзэн-будызм прапануе своеасаблівы спосаб мыслення: ён адмаўляе зносіны, якія могуць адбывацца толькі з дапамогай канвенцыянальных знакаў і якія прадтаўляюць свет у абстрактным лінейным перакладзе. Абстракцыі і канвенцыянальныя знакі, гэта значыць, грамадскія дамоўленасці адносна сродкаў зносінаў (класіфікацыі і адзнакі прадметаў і дзеянняў), размяжоўваюць перажыванне на часткі, элементы, якія могуць успрымацца па чарзе, адзін за другім. Але свет складаецца з рэчаў і працэсаў, якія існуюць і адбываюцца адначасова, і рэальнасць з’яўляецца пэўнасцю, канкрэтнасцю, а не абстрактнасцю.

Лінейны, паэлементны характар маўлення і мыслення асабліва праяўляецца ў мовах, у якіх наяўны алфавіт – доўгі ланцужок літар. А.Уотс, даследчык дзэн-будызму, у дачыненні

да вышэй сказанага адзначае адрозненне кітайскай мовы і паказвае праяўленае праз мову адрозненне ўсходняга мыслення: “У гэтых адносінах мова кітайскай пісьменнасці ў параўнанні з нашай валодае некаторымі перавагамі, што, магчыма, адлюстроўвае розніцу спосабаў мыслення. Яна таксама лінейная, таксама ўяўляе сабой серыю абстрактных, якія ўспрымаюцца па чарзе, неадначасова. Але яе пісьмовыя знакі ўсё ж такі бліжэй да жыцця, чым літарныя словы, таму што яны, па сутнасці, – малюнкi, а кітайская прыказка сцвярджае: “Лепш аднойчы паказаць, чым сто разоў патлумачыць” [4, с. 31].

Праз непасрэднае, нерэфлексійнае “схопліванне” рэальнасці, уласцівае ўсходняму тыпу мыслення, і ажыццяўляецца сувязь чалавека з Сусветам. “Гэты новы вопыт ёсць паўтарэннем да-інтэлектуальнага, непасрэднага ўспрымання, якое ўласціва дзіцячай свядомасці, але адбываецца гэты вопыт на новай прыступцы – поўнага развіцця чалавечага розуму, аб’ектыўнасці, індывідуальнасці” [6, с. 174].

Па прычыне таго, што дасягненне стану прасвятлення з’яўляецца для будыстаў самай важнай задачай, першаснае значэнне набывае духоўнае ачышчэнне чалавека, гэта значыць, вызваленне ад разнастайных негатыўных фактараў сваёй унутранай энергіі. Адмаўленне ад свайго “эга” ёсць, паводле філасофіі дзэн-будызму, першым дасягненнем чалавека на шляху дасягнення прасвятлення, перамаганне “эга” набліжае чалавека да сапраўднай ягонай сутнасці:

Час смерці, у якім усё згушчаецца,
 факусіруецца і пераацэньваецца, паказвае
 чалавеку, кім ён не павінен быць у жыцці...
 А не павінен ён перш за ўсё быць тым, хто
 “захапляецца” сабою, хто ўвасабляецца ў
 эгаізм, хто жывіць самасць, бо смерць – гэта,
 зрэшты, не што іншае, як смерць
 абмежаванасці, смерць “эга” [1, с. 175].

Э.Фром у межах параўнання з псіхааналізам аналізуе мэты і задачы дзэн-будызму і адзначае, што для названага рэлігійна-філасофскага вучэння характэрна “этычная арыентацыя”. Такім чынам, імкненне чалавека да маральнага самаўдасканалення ў паэзіі А.Разанава вызначаецца і ўплывам філасофіі дзэн. Адэпты будызму імкнуцца праяўляць “правільныя адносіны” да акаляючага свету, яны сцвярджаюць: пры ўспрыманні розніцы паміж унутраным і знешнім светам павінна прыйсці ўсведамленне таго, што адзіна рэальны свет – свет унутраны, сутнасная прырода чалавека.

Увагай да ўнутранага свету асобы прасякнута паэзія А.Разанава. Беларускі майстар слова выказвае думку, што пачатковыя каардынаты быцця заключаны ў асобе, у выпадку творчасці А.Разанава – у асобе паэта, які скіраваны на спасціжэнне свайго ўнутранага “я”. Унутраная сутнасць чалавека, у сваю чаргу, атаясамліваецца А. Разанавым з Сусветам:

Месца паэта не наперадзе прагрэсу, не
 ззаду, не пасярэдзіне, не збоку, яго месца там,
 дзе ён ужо ёсць – на месцы. Ён пункт
 адліку быцця, пункт супадзення скрыжавання і
 раздарожжа. У які бок ён не пайшоў бы, ён
 траціць паўнату свайго прызначэння, свайго
 ўнікальнага становішча. Яго шлях не на паверхні
 зямлі, дзе буяюць хмызы і кветкі
 вонкавых уражанняў, не па гарызанталі, а па
 вертыкалі, – у вышыню сусвету, у глыбіню
 сваёй сутнасці [1, с. 232].

Сусвет А.Разанавым падаецца як самадастатковы, ягонае існаванне падпарадкавана ўнутраным заканамернасцям і працэсам, якія не патрабуюць знешняга ўмяшальніцтва. Не Сусвет павінен быць падуладным чалавеку, а, наадварот, чалавек павінен прыслухацца і зразумець рытм сусвету:

Сцежка сама ведае, як ёй ісці, як ёй
 весціся, яна хісткая і гнуткая і

сцелецца пад ногі, быццам нітка
чароўнага клубка [1, с. 120].

Будызм вызначаецца пільнай увагай да глыбінных ведаў, якую здольныя праявіць толькі тыя, хто цалкам пераадолеў пачуццё ўласнага, перамог страх і дайшоў да вытокаў зла. Чатыры высокародныя ісціны будызму сцвярджаюць: па-першае, пакуты вынікаюць з нараджэння і смерці, якія пастаянна ўзнаўляюцца, па-другое, прычына пакутаў – чалавечыя жаданні, па-трэцяе, пазбаўленне ад жаданняў магчыма шляхам дасягнення прасвятлення, якім сцвярджаецца свядомае прадстаўленне колаў быцця на зямлі, па-чацвёртае, прасвятленне заключаецца ў спасціжэнні дасканаласці чалавека і набліжэнні яго да вялікай ісціны.

Гэтыя ісціны рэалізуюцца ў паэзіі А.Разанава наступным чынам.

Беларускі паэт згодны з тым, што перашкодаю на шляху дасягнення тоеснасці з Сусветам ці проста першапачаткам, які у розных рэлігійных сістэмах мае сваё ўвасабленне, з'яўляецца сам чалавек, які здольны думаць, жадаць, утвараць дзеянні. Прычына не-дасягнення і не-магчымасці – “ланцуг учынкаў, думак, жаданняў”:

Чалавек аблытаны нябачным ланцюгом
учынкаў, думак, жаданняў, якія не дазваляюць
яму ўзыйсці “на неба”. Адлегласць да яго ў кожнага
свая, розная і вымяраецца яна не чым-небудзь
іншым, а якраз даўжынёй гэтага ланцуга
і колькасцю звёнаў у ім [1, с. 260].

Сансара – канцэпцыя калаўроту – адна з асноўных катэгорый, якімі карыстаецца ўсходняя філасофія. Вучэнне пра Сансару разумее чалавечы жыццё як пэўную форму бясконцай мэты ланцужку перараджэнняў. З канцэпцыяй Сансары цесна звязаны закон Кармы, якія вызначае наступнае жыццё чалавека ў залежнасці ад маральна-духоўных каштоўнасцяў, згодна з якімі жывуць ці не жывуць чалавек. Шлях, пройдзены чалавекам, “адкладваецца і акумуляуецца” у ім, сённяшнія ўчынкi вызначаюць наступствы. “Чалавечым фактарам” у паэзіі А.Разанава вызначаецца будучыня:

Будучыня належыць не часу, а чалавеку,
яна чалавечая заваёва. І вымяраецца яна не
часам, а чалавекам, “чалавечым фактарам” –
ступенню тоеснасці быцця чалавека і яго
свядомасці.

Будучыня не там і не тут. Будучыня – у нас [1, с. 244].

“Паэт асэнсоўвае вопыт агульначалавечай мудрасці жыцця, шукае сэнсу ў сто і тысячу разоў большым свеце, чым той, які падбіваў складальнікаў ведыйскіх кніг адказваць на пытанні: “Куды дзяваюцца зоркі днём, што робіць сонца ноччу?” [7, с. 228], – піша У.Калеснік. Так, жыццё чалавека размаітае і шматграннае, жыццёвая плоскасць не абмяжоўваецца часавым “сёння”, жыццёвы вопыт занатоўваецца і ва ўспамінах і ў нашых марах, думкі і ўчынкi не знікаюць, яны з’яўляюцца тым матэрыялам, з якога лепіцца сам чалавек – асоба:

Шлях, які мы праходзім, застаецца не
па-за намі, а становіцца намі самімі –
адкладваецца і акумуляуецца ў нас, нібы ў колцах
дрэва пражытыя ім гады, і толькі таму ён
пройдзены, і толькі таму мы здольныя і
вольныя ісці далей [1, с. 182].

Свой шлях чалавек нясе ў сабе самім. Шлях вызначаецца чалавекам згодна ўнутраных, інтуітыўных памкненняў. Галоўнае для чалавека – быць верным шляху, які адпачатку ў ім закладзены, галоўнае – не здрадзіць таму, кім ты ёсць, а дакладней таму, кім ты можаш стаць:

Жыццё – у магчымасці жыцця, чалавек
у магчымасці чалавека: ён ёсць настолькі,
наколькі становіцца тым, кім можа стаць [1, с. 271].

“Трансфармацыя” чалавека, якая тычыцца яго ўнутраных вартасцяў, згодна з філасофіяй дзэн-будызму мае сваёй мэтай “пазбаўленне дуалізму ў сэрцы”. Менавіта ў гэтым кірунку адбываецца эвалюцыя асобы ў творчасці А.Разанава:

Эвалюцыя адбываецца ў кірунку, у
якім я магу ўсё больш і – наадварот – усё
больш не магу. За абсягамі акрэсленай
рэчаіснасці настойліва вымалёўваецца абсяг, дзе
ўсё і нішто азначаюць адно і тое ж [1, с. 273].

Калі абраны шлях набліжае чалавека да адзінства, да магчымасці пазбавіцца дуалізму ў сэрцы, тады чалавек становіцца здольным паказаць дарогу іншым, кірунак на ўсход ці захад. Сам паэт ад першай асобы піша, што ён “занадта цэласны, каб падавацца ў які-небудзь бок...”, і, стоячы на скрыжаванні дарог, злучае ростані: “Тут мой захад і тут – усход” [3, с. 17].

Такім чынам, у паэзіі А.Разанава знаходзяць увасабленне асноўных філасофскія катэгорыі даасізму – прынцып Инь-Ян як аснова існавання свету, паняцце Дао. З філасофіяй дзэн-будызму творчасць А.Разанава лучыць этычная арыентацыя, увага да ўнутранага свету асобы.

Abstract. The article considers the poetry of A. Razanau in the light of Oriental Philosophy.

Літаратура

1. А. Разанаў, *Паляванне ў райскай даліне*, Мінск, Мастацкая літаратура, 1995.
2. Э. М. Ремарк, *Станцыя на горизонце*, Москва, Вагрийус, 2000.
3. А. Разанаў, *Вастрыё стралы: Версэты, лірычныя мініяцюры*, Мінск, Мастацкая літаратура, 1988.
4. А. В. Уотс, *Путь Дзэн*, Киев, София, 1993.
5. А. Разанаў, *У горадзе валадарыць Рагвалод*, Мінск, Мастацкая літаратура, 1992.
6. Э. Фромм, Д. Судзуки, Р. де Мартино, *Дзэн-буддизм и психоанализ*, Москва, Весь мир, 1997.
7. У. Калеснік, *Страла і мэта // У. Калеснік, Усё чалавечае: Літ. партр., арт., нарысы*, Мінск, Мастацкая літаратура, 1993, 209–233.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 15.05.05